

Redakcja naukowa

Jan Strelau

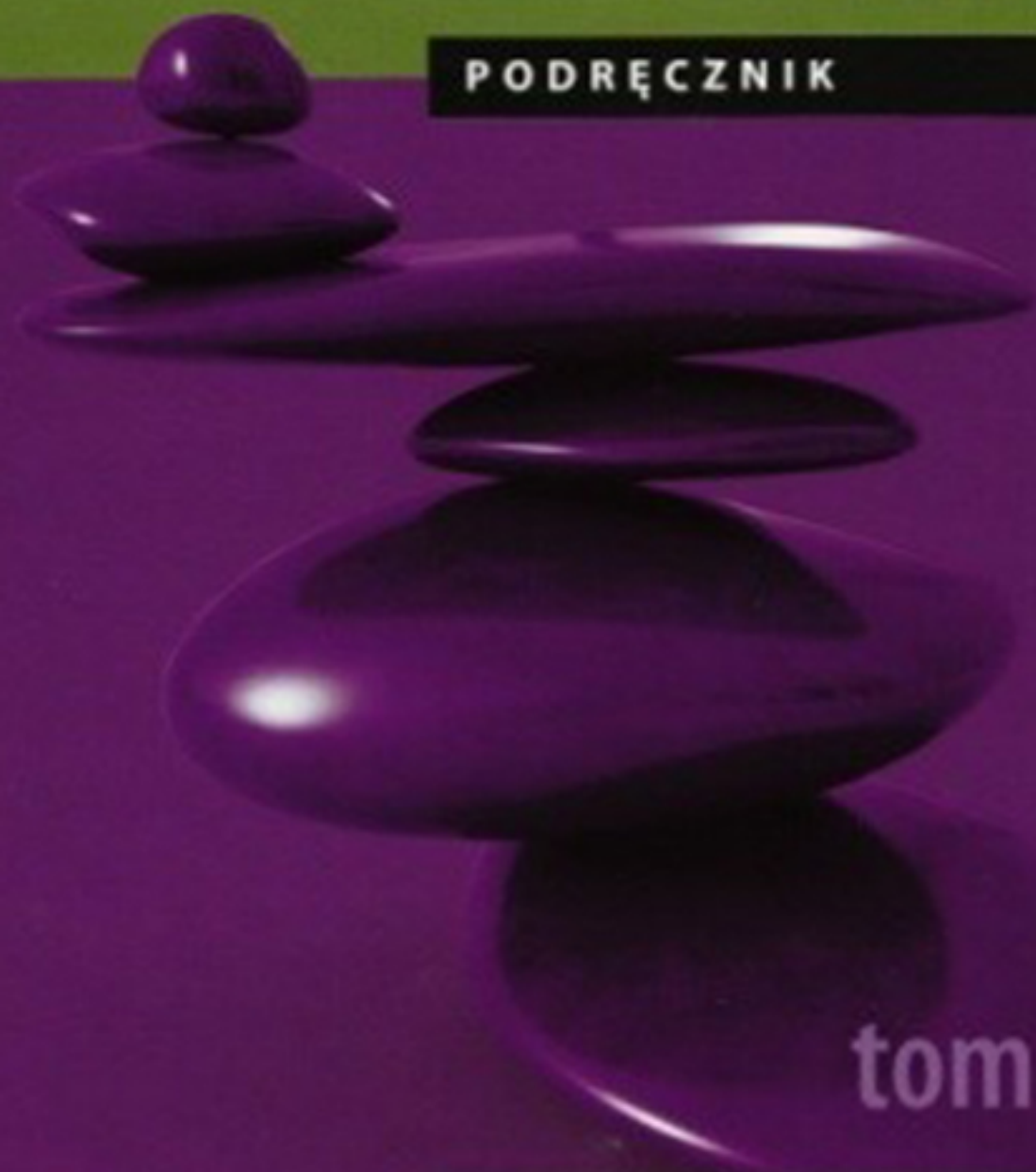
Dariusz Doliński

Psychologia

akademicka

PODRĘCZNIK

tom 2

GDAŃSKIE WYDAWNICTWO PSYCHOLOGICZNE

Podręcznik wydany pod honorowym patronatem
Komitetu Psychologii Polskiej Akademii Nauk

Redakcja naukowa
Jan Strelau
Dariusz Doliński

Psychologia

akademicka

P O D R Ę C Z N I K

tom **2**

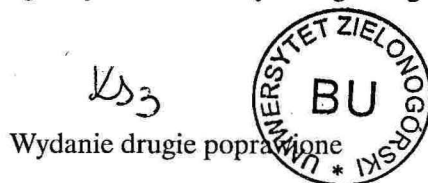
Gdańsk 2015

Podręcznik akademicki dotowany przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Recenzje wydawnicze: prof. Barbara Bokus, prof. Czesław Nosal

Copyright © for the Polish edition by Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2008

Wszystkie prawa zastrzeżone. Książka ani jej część nie może być przedrukowywana ani w żaden sposób reprodukowana lub odczytywana w środkach masowego przekazu bez pisemnej zgody Gdańskiego Wydawnictwa Psychologicznego.

23094

Opracowanie redakcyjne: Małgorzata Jaworska, Jolanta Świetlikowska
Korekta: Karolina Bączek, Hanna Negowska, Justyna Nosal-Bartniczuk, Grażyna Kompowska,
Małgorzata Drewna, Kazimierz Świetlikowski, Piotr Bucki, Paweł Gnatek, Patrycja Pacyniak
Skład: Piotr Machoła, Mirosław Tojza, Piotr Geisler
Projekt okładki: Agnieszka Wójkowska, Monika Pollak

ISBN 978-83-7489-577-4

Druk:
Drukarnia Read Me w Łodzi
ul. Olechowska 83
92-403 Łódź

Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne Sp. z o.o.
81-753 Sopot, ul. J. Bema 4/1A
e-mail: gwp@gwp.pl
www.gwp.pl
www.wydawnictwogwp.pl

2015/168

Spis treści

Autorzy tomu	17
Rozdział 11	
PODSTAWY DIAGNOZY PSYCHOLOGICZNEJ	23
11.1. Wprowadzenie	24
11.2. Diagnozowanie jako kompetencja profesjonalna	25
11.2.1. Diagnoza jest interwencją	25
11.2.2. Diagnoza w działalności zawodowej psychologa	26
11.2.3. Profesjonalne kompetencje diagnostyczne	28
11.3. Wiedza. Podstawy teoretyczne diagnozy psychologicznej	30
11.3.1. Tradycja i współczesność: osiągnięcia w rozwoju diagnozy psychologicznej	30
11.3.1.1. Integracja podejść	30
11.3.1.2. Zmiany w modelu diagnozy i relacji diagnostycznej	32
11.3.1.3. Rygor naukowy w diagnozie psychologicznej	37
11.3.2. Diagnoza oparta na dowodach empirycznych	43
11.3.2.1. Geneza i definicja	43
11.3.2.2. EBA w praktyce	44
11.3.3. Metody i techniki diagnostyczne w świetle badań	46
11.3.3.1. O potrzebie krytycznego spojrzenia na techniki i metody diagnostyczne	46
11.3.3.2. Ocena narzędzi diagnostycznych z perspektywy EBA	48
11.3.3.3. Narzędzia diagnostyczne i strategie diagnozowania	51
11.3.4. Diagnozowanie jako postępowanie badawcze	52
11.3.4.1. Faza prediagnostyczna	54
11.3.4.2. Faza badania i wstępnych decyzji	55
11.3.4.3. Faza opisywania i interpretacji	55
11.3.4.4. Faza formułowania zaleceń interwencyjnych (planu interwencji) i komunikatów	56
11.3.4.5. Iteracyjny charakter diagnozowania	56
11.3.5. Diagnozowanie jako interakcja społeczna	59
11.3.5.1. Społeczny kontekst badania	59
11.3.5.2. Badanie jako konwersacja	60
11.3.5.3. Społeczne skrypty badania psychologicznego	61
11.3.5.4. Społeczne konstruowanie znaczeń podczas badania psychologicznego	63
11.3.5.5. Jak sobie radzić z kontekstem społecznym badania?	63
11.4. Umiejętności. Praktyczne i interpersonalne kompetencje w diagnozowaniu	64
11.4.1. Profesjonalna kompetencja komunikacyjna	64
11.4.1.1. Świadome działanie słowami	64
11.4.1.2. Sztuka słuchania	64
11.4.1.3. Repertuar wypowiedzi należących do różnych kategorii	65
11.4.1.4. Konstruowanie parafraz, pytań i wypowiedzi Ja	66
11.4.1.5. Korzystanie z wiedzy o procesach poznawczo-afektywnych w konstruowaniu wypowiedzi	69

11.4.2. Umiejętności techniczne diagnosty	70
11.4.2.1. Konceptualizacja przypadku	70
11.4.2.2. Opracowanie raportu	74
11.4.2.3. Udzielanie informacji zwrotnych	77
11.4.3. Kompetencje społeczno-kulturowe	79
11.4.3.1. Budowanie relacji diagnostycznej	79
11.4.3.2. Świadomość różnorodności: kompetencja kulturowa	81
11.5. Wartości. Etyczna postawa psychologa w praktyce diagnostycznej	86
11.5.1. Standardy etyczno-zawodowe	86
11.5.1.1. Świadoma zgoda	87
11.5.1.2. Poufność i prywatność	88
11.5.1.3. Utrzymywanie granic w relacji diagnostycznej	88
11.5.2. Wyzwania współczesnej praktyki	89
11.5.2.1. Problemy związane z komercjalizacją diagnostyki psychologicznej	90
11.5.2.2. Dostęp do narzędzi diagnostycznych	90
11.5.2.3. Refleksyjny praktyk	91
11.6. Podsumowanie	92
Rozdział 12	
PSYCHOLOGIA ROZWOJU CZŁOWIEKA	95
12.1. Wprowadzenie	96
12.2. Co i jak bada psychologia rozwoju?	99
12.2.1. Zmiany społeczne oraz ich skutki dla rozwoju indywidualnego – obszary zapotrzebowań na badania psychologii rozwoju	99
12.2.2. Status teorii i perspektywy badawcze	102
12.2.3. Różnorodność sposobów opisu i wyjaśniania rozwoju człowieka	105
12.2.4. Nowe podejście w psychologii rozwoju	109
12.2.5. Zadania psychologii rozwoju	110
12.2.5.1. Zadania niespecyficzne	110
12.2.5.2. Zadania specyficzne	112
12.3. Zmiana a rozwój	112
12.3.1. Pojęcie rozwoju	112
12.3.2. Rodzaje zmian rozwojowych	115
12.3.2.1. Zmiany ilościowe i zmiany jakościowe	116
12.3.2.2. Zmiany uniwersalne, wspólne i indywidualne	120
12.3.2.3. Zmiany punktualne i niepunktualne	122
12.3.2.4. Zmiany wynikające z wewnętrznej logiki rozwoju i będące efektem nagłych wydarzeń życiowych	123
12.3.3. Dynamika zmian rozwojowych	125
12.3.3.1. Podstawowe procesy determinujące zmianę rozwojową – dojrzewanie i uczenie się	125
12.3.3.2. Ciągłość versus nieciągłość w rozwoju	129
12.3.3.3. Okresy krytyczne i sensytywne w rozwoju	130
12.3.4. Interakcje czynników rozwoju	132
12.3.4.1. Zróżnicowanie podejść interakcyjnych do ujmowania czynników rozwoju	132
12.3.4.2. Wewnętrzne modele doświadczenia a interakcja czynników rozwoju	133
12.3.5. Etapy rozwoju i zadania rozwojowe	133
12.3.5.1. Kryteria podziału życia człowieka na etapy	135
12.3.5.2. Zadania rozwojowe jako narzędzie opisywania zmian rozwojowych na różnych etapach życia	137
12.3.5.3. Zadanie rozwojowe a kryzys rozwojowy	139
12.3.5.4. Przyjmowana koncepcja wyodrębniania etapów w procesie rozwoju	141
12.4. Badania nad procesem i efektami rozwoju	147
12.4.1. Podejścia badawcze w psychologii rozwoju	147
12.4.2. Problemy badawcze psychologii rozwoju	148
12.4.2.1. Operacjonalizacja badanego zjawiska	149
12.4.2.2. Operacjonalizacja pojęcia zmiany rozwojowej	150
12.4.2.3. Konstrukcja modelu czynników istotnych dla badanego zjawiska	151
12.4.3. Strategie prowadzenia badań	152
12.4.3.1. Badania diachroniczne i synchroniczno-funkcjonalne	152
12.4.3.2. Badania eksperymentalne i typu <i>ex post facto</i>	153

12.4.3.3. Badania kontrolujące wpływ wieku i przynależności do grupy pokoleniowej	153
12.4.3.4. Porównanie strategii prowadzenia badań	157
12.4.3.5. Tworzenie próby badawczej i metody zbierania danych	160
12.5. Rozwój w okresie prenatalnym i niemowlęcym	161
12.5.1. Struktura I ery rozwoju i znaczenie poszczególnych etapów	162
12.5.1.1. Okres prenatalny	163
12.5.1.2. Okres noworodkowy	163
12.5.1.3. Okres niemowlęcy	163
12.5.2. Rozwój fizyczny i umiejętności motoryczne	164
12.5.2.1. Rozwój układu nerwowego	165
12.5.2.2. Rozwój percepcyjny	165
12.5.2.3. Rozwój motoryczny	166
12.5.3. Rozwój procesów poznawczych	168
12.5.3.1. Inteligencja sensomotoryczna	170
12.5.3.2. Stałość przedmiotu	170
12.5.3.3. Komunikowanie się i rozwój mowy	171
12.5.4. Rozwój społeczny i rozwój osobowości	172
12.5.4.1. Pierwszy komponent zdrowej osobowości – poczucie podstawowej ufności	173
12.5.4.2. Relacja przywiązania	175
12.5.5. Zagrożenia dla rozwoju dziecka w I erze	179
12.5.6. Efekty rozwojowe – z czym dziecko kończy I erę rozwoju i do czego jest gotowe w erze II?	181
12.6. Rozwój w okresie dzieciństwa	182
12.6.1. Struktura II ery rozwoju i znaczenie poszczególnych etapów	183
12.6.1.1. Wczesne dzieciństwo – wiek poniemowlęcy	183
12.6.1.2. Średnie dzieciństwo – wiek przedszkolny	184
12.6.1.3. Późne dzieciństwo – wiek szkolny	184
12.6.2. Rozwój fizyczny i umiejętności motoryczne	185
12.6.3. Rozwój procesów psychicznych	186
12.6.3.1. Rozwój poznawczy – od stadium przedoperacyjnego do stadium operacji konkretnych	187
12.6.3.2. Rozwój pamięci i strategii zapamiętywania	191
12.6.3.3. Rozwój moralny – od moralności heteronomicznej do autonomicznej	193
12.6.3.4. Komunikowanie się i rozwój mowy	197
12.6.4. Zabawa i nauka	201
12.6.4.1. Od zabawy na serio do zabawy na niby	201
12.6.4.2. Od uczenia się spontanicznego do uczenia się pod kierunkiem	205
12.6.5. Rozwój społeczny i rozwój osobowości	208
12.6.5.1. Nowe komponenty zdrowej osobowości: autonomia – inicjatywa – kompetencja	208
12.6.5.2. Style wychowania a kształtowanie się osobowości dziecka	211
12.6.5.3. Kształtowanie się samooceny	214
12.6.5.4. Kształtowanie się gotowości szkolnej	216
12.6.5.5. Rozwój społeczny – relacje z dorosłymi i z rówieśnikami	220
12.6.6. Przebieg i skutki kryzysów w rozwoju dziecka	230
12.6.6.1. Kryzys trzeciego roku życia	230
12.6.6.2. Kryzys szóstego–siódmego roku życia	230
12.6.7. Efekty rozwojowe – z czym dziecko kończy II erę rozwoju i do czego jest gotowe w erze III?	232
12.7. Rozwój w okresie dorastania	232
12.7.1. Istota III ery rozwoju	233
12.7.2. Zadania okresu adolescencji	235
12.7.3. Społeczne środowiska rozwoju w okresie adolescencji	235
12.7.4. Zmiany w sferze biologicznej, psychicznej i społecznej	237
12.7.4.1. Zmiany biologiczne (<i>soma</i>)	237
12.7.4.2. Zmiany psychiczne (<i>psyche</i>)	239
12.7.4.3. Zmiany społeczne (<i>polis</i>)	241
12.7.5. Istota kryzysu adolescencyjnego	243
12.7.6. Kształtowanie się tożsamości	244
12.7.6.1. Etapy powstawania tożsamości według koncepcji Jamesa Marcii	244
12.7.6.2. Stabilność czy zmienność statusów tożsamości	245
12.7.6.3. Zróżnicowanie form tożsamości w okresie dorastania	249
12.7.6.4. Weryfikacja dwuetapowego modelu kształtowania się tożsamości	250
12.7.7. Tożsamość negatywna i jej znaczenie w procesie rozwoju	252

12.7.8. Zaburzenia rozwoju w okresie dorastania	255
12.7.8.1. Zaburzenia łaknienia	256
12.7.8.2. Depresja młodzieńcza	258
12.7.8.3. Uzależnienie od alkoholu i narkotyków	260
12.7.9. Źródła i istota wsparcia udzielanego nastolatkom	261
12.7.10. Efekty rozwojowe – z czym dorastający kończy III erę rozwoju i do czego jest gotowy w erze IV?	262
12.8. Rozwój w okresie dorosłości	262
12.8.1. Istota IV ery rozwoju	263
12.8.2. Podział okresu dorosłości na etapy i zadania z nimi związane	264
12.8.2.1. Wczesna dorosłość	264
12.8.2.2. Środkowa dorosłość	266
12.8.2.3. Późna dorosłość	266
12.8.3. Rozwiązanie kryzysu okresu adolescencji a proces wchodzenia w dorosłość	267
12.8.4. Zmiany okresu dorosłości	270
12.8.4.1. Zmiany biologiczne i ich źródła	270
12.8.4.2. Zmiany psychiczne i ich źródła	273
12.8.4.3. Zmiany relacji społecznych i ich źródła	274
12.8.4.4. Kryzysy dorosłości i ich źródła	275
12.8.5. Od debutanta do mistrza – o uczeniu się roli osoby dorosłej	278
12.8.6. Ewolucja roli pracownika w dorosłości	278
12.8.6.1. Wybór zawodu i znaczenie pracy	279
12.8.6.2. Rozwój ścieżki kariery zawodowej	279
12.8.6.3. Podstawowe problemy związane z pracą	280
12.8.7. Życie rodzinne w okresie dorosłości	281
12.8.7.1. Typy związków między ludźmi a status tożsamości	281
12.8.7.2. Początki życia rodzinnego	282
12.8.7.3. Etapy rozwoju rodziny i sposoby realizowania ról małżeńskich	283
12.8.7.4. Zmiany w realizowaniu roli rodzica	283
12.8.7.5. Zamiana ról – dorośli jako opiekunowie rodziców	285
12.8.7.6. Nowe role dorosłych – dorośli jako babcie i dziadkowie	285
12.8.8. Wybrane problemy zdrowotne okresu dorosłości	288
12.8.9. Efekty rozwojowe ery IV	288
12.9. Podsumowanie	290
Rozdział 13	
PSYCHOLOGIA SPOŁECZNA	293
13.1. Wprowadzenie	294
13.2. Poznanie społeczne	295
13.2.1. Struktury wiedzy	295
13.2.2. Funkcjonowanie wiedzy	298
13.2.2.1. Procesy kontrolowane i automatyczne	298
13.2.2.2. Interpretacje	300
13.2.2.3. Pamięć zdarzeń społecznych	300
13.2.2.4. Regulacja zachowania	303
13.2.2.5. Warunki użycia struktur wiedzy	303
13.2.3. Zależność sądów od kontekstu i emocji	304
13.2.3.1. Wyrazistość	305
13.2.3.2. Kontrast i asymilacja	305
13.2.3.3. Wpływ stanów emocjonalnych na sądy	307
13.2.4. Spostrzeganie osób	308
13.2.4.1. Klasyczne modele atrybucji	308
13.2.4.2. Deformacje procesu atrybucji	311
13.2.4.3. Procesy automatyczne w spostrzeganiu osób	314
13.3. Ja i samoocena	316
13.3.1. Struktura Ja i tożsamość	316
13.3.1.1. Zawartość Ja	316
13.3.1.2. Geneza Ja	317
13.3.2. Funkcje Ja	319
13.3.2.1. Negocjowanie tożsamości	319
13.3.2.2. Symulacja psychiki innych	319

13.3.2.3. Regulacja zachowania celowego	321
13.3.2.4. Samokontrola	322
13.3.3. Samoocena jako cecha	323
13.3.4. Samoocena jako motyw	326
13.3.4.1. Pochlebne sądy o sobie	327
13.3.4.2. Porównania i relacje społeczne	328
13.3.4.3. Autoafirmacja	330
13.3.4.4. Autoprezentacja	330
13.3.5. Funkcje dążenia do pozytywnej samooceny	334
13.4. Postawy i ich zmiana	335
13.4.1. Struktura i pomiar postaw	336
13.4.2. Geneza postaw	337
13.4.2.1. Postawa jako rezultat przekonań	337
13.4.2.2. Postawa jako rezultat emocji	338
13.4.2.3. Postawa jako rezultat zachowania	340
13.4.3. Wpływ postaw i wartości na przetwarzanie informacji	340
13.4.3.1. Selektywność poszukiwania informacji	340
13.4.3.2. Tendencyjność spostrzeżeń i wniosków	341
13.4.3.3. Selektywność pamięci	342
13.4.4. Wpływ postaw na zachowanie	342
13.4.4.1. Dopasowanie postaw i zachowań	342
13.4.4.2. Moderatory zgodności	343
13.4.4.3. Mediatory zgodności	344
13.4.5. Teorie zmian postaw	345
13.4.5.1. Procesualny model perswazji	345
13.4.5.2. Teorie dwutorowości perswazji	346
13.4.6. Wyznaczniki zmiany postaw	348
13.4.6.1. Nadawca	348
13.4.6.2. Treść przekazu	349
13.4.6.3. Organizacja przekazu	352
13.4.6.4. Środek przekazu	352
13.4.6.5. Odbiorca	353
13.5. Relacje interpersonalne	356
13.5.1. Agresja	356
13.5.1.1. Teorie agresji	357
13.5.1.2. Wyznaczniki agresji	359
13.5.1.3. Katharsis a spirala przemocy	363
13.5.2. Pomaganie innym	364
13.5.2.1. Teorie wyjaśniające pomaganie	364
13.5.2.2. Wyznaczniki pomagania	368
13.5.3. Atrakcyjność interpersonalna	370
13.5.3.1. Teorie atrakcyjności	370
13.5.3.2. Wyznaczniki atrakcyjności	371
13.6. Wpływ społeczny	374
13.6.1. Konformizm	375
13.6.1.1. Informacyjny i normatywny wpływ społeczny	376
13.6.1.2. Modyfikatory skłonności do konformizmu	377
13.6.2. Wpływ mniejszości na większość	382
13.6.3. Posłuszeństwo	384
13.6.3.1. Eksperymentalne badania nad posłuszeństwem	384
13.6.3.2. Przyczyny posłuszeństwa wobec przełożonego	387
13.6.4. Mechanizmy i techniki wywierania wpływu społecznego	390
13.6.4.1. Mechanizmy i przejawy wpływu społecznego	390
13.6.4.2. Techniki wpływu społecznego	392
13.7. Grupa społeczna	398
13.7.1. Współzależność społeczna	399
13.7.2. Rodzaje grup i ich struktura	406
13.7.3. Spójność grupy	408
13.7.4. Zadaniowe funkcjonowanie grupy	410
13.7.4.1. Wpływ obecności innych ludzi na jednostkę	410
13.7.4.2. Komunikacja i procesy decyzyjne w grupie	415
13.7.4.3. Polaryzacja grupowa	419

13.7.5. Przywództwo i władza	420
13.7.5.1. Przywództwo	420
13.7.5.2. Sześć podstaw władzy	422
13.7.5.3. Konsekwencje posiadania władzy	423
13.8. Relacje międzygrupowe	426
13.8.1. Stereotypy	426
13.8.1.1. Powstawanie stereotypów	427
13.8.1.2. Trwałość stereotypów i ich odporność na zmiany	429
13.8.2. Uprzedzenia i dyskryminacja	432
13.8.2.1. Historyczne, socjokulturowe i społeczne przyczyny uprzedzeń	433
13.8.2.2. Osobowościowe podłoże uprzedzeń	434
13.8.2.3. Tendencyjne przetwarzanie informacji o świecie społecznym	435
13.8.2.4. Konsekwencje uprzedzeń i stereotypów	435
13.8.2.5. Zmiany i modyfikacje stereotypów i uprzedzeń	438
13.8.3. Dynamika konfliktu międzygrupowego	439
13.8.4. Rozwiązywanie konfliktów międzygrupowych	443
13.9. Podsumowanie	445
Rozdział 14	
PSYCHOLOGIA MIĘDZYKULTUROWA	449
14.1. Wprowadzenie	450
14.2. Psychologia międzykulturowa jako dyscyplina naukowa	451
14.2.1. Definicja i cele psychologii międzykulturowej	451
14.2.2. Najważniejsze pojęcia w psychologii międzykulturowej	452
14.2.3. Pojęcie kultury w psychologii	454
14.2.4. Relacje między kulturą a psychologią	455
14.2.5. Problemy metodologiczne w badaniach międzykulturowych	458
14.2.6. Kultura w badaniach psychologicznych	461
14.2.6.1. Kultura jako system wspólnych wartości	461
14.2.6.2. Kultura jako system wspólnych przekonań	464
14.2.6.3. Kultura jako system wspólnych wzorów zachowań	466
14.2.7. Przyszłość psychologii międzykulturowej	467
14.3. Kulturowe uwarunkowania procesów psychologicznych i zachowań społecznych jednostki	467
14.3.1. Kultura a osobowość i koncepcja Ja	467
14.3.1.1. Kultura a osobowość	467
14.3.1.2. Kultura a pojęcie Ja – formalne i treściowe atrybuty Ja	468
14.3.1.3. Konsekwencje uformowania Ja dla procesów motywacyjnych i zachowań społecznych	470
14.3.2. Badania nad myśleniem i inteligencją z perspektywy międzykulturowej	471
14.3.2.1. Procesy percepcyjne	471
14.3.2.2. Myślenie	472
14.3.3. Kultura a inteligencja	474
14.3.4. Procesy emocjonalne	476
14.3.5. Język i komunikowanie się	480
14.3.5.1. Język i komunikacja werbalna	480
14.3.5.2. Dwujęzyczność	481
14.3.5.3. Komunikacja niewerbalna	482
14.3.6. Kultura a zdrowie i patologia psychiczna	483
14.3.6.1. Rola kultury jako czynnika patogenego, terapeutycznego i patoplastycznego w zaburzeniach psychicznych	483
14.3.6.2. Kulturowe koncepcje patologii psychicznej	484
14.3.6.3. Kulturowe uwarunkowania diagnozy i poradnictwa psychologicznego	485
14.3.7. Problemy uniwersalności i specyficzności kulturowej procesów psychologicznych	486
14.4. Psychologia akulturacji	487
14.4.1. Kontekst historyczny zjawiska akulturacji	487
14.4.2. Jedno- i wielowymiarowe podejście do analizy zjawiska akulturacji	488
14.4.3. Modele analizy zjawiska akulturacji	489
14.4.4. Psychologiczne skutki procesu akulturacji	491
14.4.4.1. Stres akulturacyjny	491
14.4.4.2. Szok kulturowy	492

14.4.5. Przebieg procesu akulturacji w wybranych grupach	494
14.4.5.1. Specyfika procesu akulturacji ze względu na płeć, rolę społeczne i wiek	494
14.5. Podsumowanie	496
 Rozdział 15	
PSYCHOLOGIA ŚRODOWISKOWA	497
15.1. Wprowadzenie	498
15.2. Interdyscyplinarny charakter psychologii środowiskowej – zaleta czy balast?	499
15.3. Obszary badań psychologii środowiskowej	501
15.3.1. Ocena środowiska	502
15.3.2. Poznawanie środowiska	507
15.3.2.1. Czytelność jako cecha środowiska fizycznego	507
15.3.2.2. Mapy poznawcze	509
15.3.3. Miejsce	511
15.3.3.1. Zmierzch znaczenia miejsca?	512
15.3.3.2. Tożsamość miejsca	513
15.3.3.3. Przywiązanie do miejsca	513
15.3.3.4. Konsekwencje przywiązania do miejsca	516
15.3.4. Terytorialność	516
15.3.4.1. Psychologiczne znaczenie terytoriów	516
15.3.4.2. Rodzaje terytoriów	517
15.3.4.3. Obrona terytorium	519
15.3.5. Dom i środowisko mieszkalne	522
15.3.5.1. Znaczenie i rodzaje środowisk mieszkalnych	522
15.3.5.2. Nasz dom świadczy o nas	525
15.3.5.3. Mieszkanie czy domek?	526
15.3.5.4. Powrót do przeszłości, czyli nowa urbanistyka	527
15.4. Projektowanie partycypacyjne – rola przyszłych użytkowników w kształtowaniu środowiska	528
15.4.1. Podstawowe potrzeby człowieka a projektowanie partycypacyjne	529
15.4.2. Zasady projektowania partycypacyjnego	532
15.4.3. Ocena efektów projektowania po zasiedleniu (POE)	534
15.5. Metody badań psychologii środowiskowej	535
15.5.1. Fotostory	535
15.5.2. Techniki obserwacyjne	536
15.5.3. Metody słowne: kwestionariusze i skale przymiotnikowe	537
15.5.4. Techniki symulacyjne	538
15.5.5. Techniki wykorzystywane w projektowaniu partycypacyjnym: odgrywanie ról i technika przehandlowywania	539
15.5.6. Mapy mentalne	541
15.6. Podsumowanie	543
 Rozdział 16	
PSYCHOPATOLOGIA	545
16.1. Wprowadzenie	546
16.2. Od objawu do systemu klasyfikacyjnego	547
16.3. Psychopatologia ogólna	550
16.3.1. Zaburzenia procesów poznawczych	550
16.3.1.1. Zaburzenia spostrzegania i myślenia	551
16.3.1.2. Zaburzenia pamięci i uwagi	552
16.3.2. Zaburzenia procesów emocjonalnych i motywacyjnych	553
16.3.2.1. Zaburzenia emocji	553
16.3.2.2. Zaburzenia motywacji	556
16.3.3. Zaburzenia świadomości i orientacji	556

16.4. Wybrane zaburzenia psychiczne okresu dorosłości	556
16.4.1. Schizofrenia i zespoły schizofreniczne	557
16.4.1.1. Obraz kliniczny i postaci schizofrenii	557
16.4.1.2. Biologiczne i psychologiczne modele uwarunkowań schizofrenii	558
16.4.1.3. Leczenie i rehabilitacja	559
16.4.2. Zaburzenia nastroju	560
16.4.2.1. Typy zaburzeń nastroju	560
16.4.2.2. Biologiczne i psychologiczne modele uwarunkowań zaburzeń nastroju	562
16.4.2.3. Psychoterapia i farmakoterapia	562
16.4.3. Zaburzenia nerwicowe i lękowe	563
16.4.3.1. Typy zaburzeń nerwicowych	563
16.4.3.2. Poznawczo-behawioralne modele zaburzeń nastroju	565
16.4.3.3. Psychoterapia i farmakoterapia	565
16.4.4. Zaburzenia osobowości	566
16.4.4.1. Typy zaburzeń osobowości	566
16.4.4.2. Psychologiczne koncepcje zaburzeń osobowości	567
16.4.4.3. Psychoterapia i farmakoterapia	567
16.5. Wybrane zaburzenia psychiczne okresu dzieciństwa i adolescencji	569
16.5.1. Zaburzenia rozwoju mowy i języka	570
16.5.1.1. Modele wyjaśniające przyczyny zaburzeń	571
16.5.1.2. Rehabilitacja i terapia	571
16.5.2. Spektrum zaburzeń autystycznych	571
16.5.2.1. Uwarunkowania i obraz kliniczny autyzmu	572
16.5.2.2. Terapia behawioralna i podejście rozwojowe	576
16.5.3. Zaburzenia emocjonalne	576
16.5.3.1. Zespoły zaburzeń emocjonalnych	577
16.5.3.2. Edukacja i terapia rodziców	579
16.6. Podsumowanie	579

Rozdział 17

MÓZGOWE MECHANIZMY FUNKCJI PSYCHICZNYCH I ICH ZABURZEŃ Z PERSPEKTYWY NEUROPSYCHOLOGII I NEURONAUKI

	581
17.1. Wprowadzenie	582
17.2. Neuroanatomia w zarysie	583
17.2.1. Wprowadzenie	583
17.2.2. Neuron, synapsa, neuroprzekaźniki	583
17.2.3. Budowa układu nerwowego	585
17.2.3.1. Spoidła, drogi, szlaki i nerwy	585
17.2.3.2. Struktury ośrodkowego układu nerwowego	586
17.3. Procesy mózgowe warunkujące percepcję	590
17.3.1. Wprowadzenie	590
17.3.2. Neuronalna architektura funkcji widzenia	590
17.3.3. Rola poszczególnych struktur mózgowych w powstawaniu świadomych spostrzeżeń wzrokowych	591
17.3.4. Koncepcja dwóch dróg: „co” i „gdzie”/„jak”	596
17.4. Procesy mózgowe warunkujące selektywną uwagę	598
17.4.1. Wprowadzenie	598
17.4.2. Mózgowy system selekcji informacji	599
17.4.2.1. Modulujący wpływ uwagi na struktury przetwarzające informację zmysłową	599
17.4.2.2. Struktury mózgowie kierujące uwagą	601
17.4.3. Zaburzenia uwagi i leżące u ich podstawy mechanizmy neuronalne	603
17.5. Neuronalne systemy pamięci	606
17.5.1. Wprowadzenie	606
17.5.2. Mózgowe mechanizmy pamięci jawnej (deklaratywnej)	608
17.5.2.1. Amnezja następcza – utrata zdolności do nabywania nowej wiedzy	608
17.5.2.2. Amnezja wsteczna – utrata wspomnień	612
17.5.2.3. Rola pól czołowych w pamięci deklaratywnej	613

17.5.3. Mózgowe mechanizmy pamięci ukrytej (niedeklaratywnej)	613
17.5.4. Mózgowe mechanizmy pamięci krótkotrwałej	614
17.5.5. Uwagi końcowe	615
17.6. Język a mózg	616
17.6.1. Wprowadzenie	616
17.6.2. Zaburzenia funkcji językowych po uszkodzeniach mózgu	616
17.6.2.1. Afazje	617
17.6.2.2. Rola dwóch półkul mózgowych w procesach językowych	621
17.6.3. Badania neuroobrazowania	623
17.7. Mózgowe mechanizmy procesów emocjonalnych i zachowań społecznych	626
17.7.1. Wprowadzenie	626
17.7.2. Pierwsze teorie neurobiologicznego podłoża emocji	626
17.7.3. Rola ciała migdałowatego i innych struktur mózgu w percepcji emocji oraz w zachowaniach emocjonalnych	627
17.7.4. Mechanizmy mózgowie zachowań społecznych – rola kory przedczołowej	631
17.8. Plastyczność mózgu i jej znaczenie dla rehabilitacji	634
17.8.1. Wprowadzenie	634
17.8.2. Plastyczność mózgu u zwierząt	636
17.8.3. Plastyczność mózgu człowieka	636
17.8.3.1. Plastyczność wewnątrzmodalna	636
17.8.3.2. Plastyczność międzymodalna	638
17.8.4. Plastyczność mózgu a starzenie się	640
17.9. Podsumowanie	641
Rozdział 18	
PODSTAWY PSYCHOFIZJOLOGII	643
18.1. Wprowadzenie	644
18.2. Elektroencefalografia	645
18.2.1. Rejestracja sygnału EEG	645
18.2.2. Powstawanie EEG	645
18.2.3. Rytmy EEG	646
18.2.3.1. Rytm alfa	646
18.2.3.2. Analiza harmoniczna	647
18.2.3.3. Inne rytmy EEG	647
18.2.4. Potencjały skorelowane ze zdarzeniami	650
18.2.4.1. Metoda uśredniania	650
18.2.4.2. Komponenty potencjałów wywołanych	651
18.2.4.3. P300	652
18.2.4.4. Fala niezgodności	652
18.2.4.5. Potencjał gotowości	653
18.2.4.6. Fala błędu	653
18.2.4.7. N400	654
18.2.5. Magnetoencefalografia	654
18.3. Badania neuropsychologiczne	654
18.4. Sondowanie mózgu	655
18.4.1. Przechiaszkowa stymulacja magnetyczna	656
18.5. Metody obrazowania czynności mózgu	656
18.5.1. Pozytronowa tomografia emisyjna	657
18.5.2. Rezonans magnetyczny	657
18.5.3. Funkcjonalny rezonans magnetyczny	658
18.5.4. Technika odejmowania	659
18.6. Aktywność układu sercowo-naczyniowego	660
18.6.1. Mechanizm fizjologiczny	660
18.6.2. Pomiar i analiza	661
18.6.2.1. Czynność serca	661

18.6.3. Aktywność sercowo-naczyniowa a wydatek energii	662
18.6.4. Przygotowanie do wysiłku fizycznego	663
18.6.5. Aktywne – bierne radzenie sobie z sytuacją	664
18.6.6. Reaktywność sercowo-naczyniowa	664
18.6.7. Wpływ bodźców przynętowych	665
18.6.8. Niepewność behawioralna	665
18.6.8.1. Niepewność związana z selekcją ruchów, czyli „nie wiem, jak to zrobić”	665
18.6.8.2. Niepewność związana z nowością sytuacji, czyli „nie wiadomo, jakim wymaganiom trzeba będzie sprostać”	666
18.6.8.3. Niepewność co do wyniku działania, czyli „nie wiem, czy osiągnę sukces”	666
18.6.9. Toniczne zmiany czynności serca a wykonywanie zadań umysłowych	667
18.6.10. Fazowe zmiany czynności serca	667
18.6.10.1. Koncepcja wchłaniania – odrzucania bodźców	667
18.6.10.2. Efekt umiejscowienia bodźca i umiejscowienia reakcji w cyklu serca	668
18.6.10.3. Fazowe zmiany czynności serca w zadaniu na czas reakcji	668
18.6.11. Zmienność aktywności sercowo-naczyniowej	669
18.7. Aktywność mięśni szkieletowych	670
18.7.1. Podstawy pomiaru elektromiograficznego	670
18.7.2. EMG twarzy a ekspresja emocji	670
18.7.3. Wyobrażona aktywność motoryczna	671
18.8. Aktywność elektryczna skóry	674
18.8.1. Mechanizm fizjologiczny i pomiar	674
18.8.2. Wskaźniki EDA	675
18.8.3. Reakcja elektrodermalna jako wskaźnik reakcji orientacyjnej	675
18.8.4. Warunkowanie klasyczne reakcji elektrodermalnych	676
18.8.5. Warunkowanie a świadome i nieświadome przetwarzanie informacji	676
18.8.6. Reakcja na bodźce fobiczne	677
18.8.7. EDA jako wskaźnik pobudzenia	677
18.9. Podsumowanie	678
Rozdział 19	
ZDROWIE I STRES	681
19.1. Wprowadzenie	682
19.2. Psychologia wobec problematyki zdrowia	683
19.2.1. Współczesne ujęcia, koncepcje i modele zdrowia	683
19.2.1.1. Podejścia do kategorii zdrowia i zdrowia psychicznego	684
19.2.1.2. Modele zdrowia	684
19.2.2. Zachowania związane ze zdrowiem i ich organizacja	690
19.2.2.1. Pojęcie i rodzaje zachowań zdrowotnych	690
19.2.3. Psychologia zdrowia	694
19.2.3.1. Wyłonienie się psychologii zdrowia	695
19.2.3.2. Badania o celach poznawczych w psychologii zdrowia	698
19.2.3.3. Psychologia zdrowia jako dziedzina zastosowań praktycznych	699
19.3. Stres psychologiczny i jego przezwyciężanie	701
19.3.1. Od klasycznych do współczesnych koncepcji stresu psychologicznego	702
19.3.1.1. Stres jako bodziec czy jako reakcja?	703
19.3.1.2. Ujęcia stresu w pracach psychologów polskich	704
19.3.2. Lazarusa poznawczo-transakcyjny paradygmat stresu i radzenia sobie	704
19.3.3. Hobfolla teoria zachowania zasobów – gospodarowanie zasobami a stres	708
19.3.4. W stronę emocji pozytywnych – Folkman i Moskowitz rozwinięcie modelu Lazarusa	710
19.3.5. Radzenie sobie we współczesnych koncepcjach stresu	714
19.3.5.1. Właściwości sytuacji stresowej a radzenie sobie	714
19.3.5.2. Indywidualne uwarunkowania radzenia sobie; styl radzenia sobie	715
19.3.5.3. Efektywność radzenia sobie – czy warto podejmować wysiłki w celu przezwyciężania stresu?	717
19.3.5.4. Współczesne tendencje w badaniach nad radzeniem sobie	718
19.4. Stres a zdrowie	719
19.4.1. Stres i emocje jako czynniki ryzyka zaburzeń w modelu polietiologicznym	720
19.4.2. Stres jako następstwo chorób – choroby jako źródło stresu	725

19.4.3. Emocjonalne ustosunkowanie się do choroby i związanej z nią sytuacji	726
19.4.4. Radzenie sobie ze stresem spowodowanym przez chorobę	727
19.4.4.1. Radzenie sobie z emocjami	728
19.4.4.2. Instrumentalne radzenie sobie z chorobą – choroba jako zadanie	730
19.4.4.3. Zależności między dwiema funkcjami radzenia sobie z chorobą	731
19.4.5. Pozytywne następstwa stresu dla zdrowia	731
19.5. Podsumowanie	733
 Rozdział 20	
PODSTAWY POMOCY PSYCHOLOGICZNEJ	735
20.1. Wprowadzenie	736
20.2. Pomoc i jej rodzaje	737
20.2.1. Psychologiczna istota działań pomocnych	737
20.2.2. Pomoc psychologiczna jako forma działania prospołecznego	741
20.2.3. Dopasowanie oferty pomocy do gotowości jej adresata	742
20.2.4. Relacja pomocy: mechanizmy i uwarunkowania	744
20.3. Cele zdrowotne a rodzaje pomocy psychologicznej	746
20.3.1. Promocja zdrowia w kontekście psychologicznym	747
20.3.2. Pomoc psychologiczna w zapobieganiu zaburzeniom	749
20.3.3. Pomoc w kryzysie: interwencja kryzysowa	752
20.3.4. Psychoterapia jako najbardziej wyspecjalizowana forma pomocy psychologicznej	753
20.3.5. Pomoc psychologa świadczona osobom niepełnosprawnym: rehabilitacja psychologiczna	756
20.4. Cele rozwojowe i edukacyjne a rodzaje pomocy psychologicznej	756
20.4.1. Społeczne uwarunkowania zapotrzebowania na nowe formy pomocy psychologicznej	757
20.4.2. Zadania niespecyficzne pomocy zorientowanej na cele rozwojowe i edukacyjne	760
20.4.3. Zadania specyficzne pomocy zorientowanej na cele rozwojowe i edukacyjne	762
20.4.4. Dwie strategie udzielania pomocy zorientowanej na cele rozwojowe i edukacyjne	763
20.4.5. Formy pomocy psychologicznej zorientowanej na cele rozwojowe i edukacyjne	766
20.4.5.1. Wspomaganie rozwoju	766
20.4.5.2. Współpraca psychologa z grupami samopomocy	774
20.4.5.3. Rola psychologa w animacji społeczności lokalnych	776
20.5. Podstawowe umiejętności pomagania	778
20.6. Pomoc profesjonalna a wsparcie społeczne	779
20.7. Podsumowanie	783
 Rozdział 21	
PSYCHOLOGIA XXI WIEKU – WYZWANIA I ZAGROŻENIA	785
Bibliografia	793
Indeks rzeczowy	850
Indeks osobowy	857
Spis i źródła fotografii	869

Autorzy tomu

Jan Strelau – prof. dr hab., pionier badań w zakresie różnic indywidualnych w Polsce i twórca regulacyjnej teorii temperamentu. Organizator i kierownik Katedry Psychologii Różnic Indywidualnych na Wydziale Psychologii UW. W 1999 roku stworzył Interdyscyplinarne Centrum Genetyki Zachowania Uniwersytetu Warszawskiego, którym kierował do 2001 roku. Pracuje w Szkole Wyższej Psychologii Społecznej, gdzie pełni od 2002 roku funkcję prorektora. Członek PAN, Akademii Europejskiej i Fińskiej Akademii Nauk. Otrzymał tytuł doktora *honoris causa* Uniwersytetu Gdańskiego, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza oraz Państwowego Uniwersytetu Nauk Humanistycznych w Moskwie. Opublikował ponad 250 prac, w tym 20 książek autorskich. Do najbardziej znaczących należą monografie: *Temperament, Personality, Activity* (1983, Academic Press; przekład polski: *Temperament, osobowość, działanie*, PWN, 1985), *Temperament: A Psychological Perspective* (1998, Plenum Press; przekład polski: *Psychologia temperamentu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998), *Temperament jako regulator zachowania. Z perspektywy półwiecza badań* (2006, GWP; przekład angielski: *Temperament as a Regulator of Behavior: After Fifty Years of Research*, Eliot Werner Publications, 2008). Jest także redaktorem naukowym trzytomowego podręcznika: *Psychologia: podręcznik akademicki* (GWP, 2000). Za swoją działalność był wielokrotnie nagradzany. Otrzymał między innymi nagrody: Fundacji Humboldta (1990), Towarzystwa Maxa Plancka (1992) i New Europe Prize 1997 oraz nagrodę Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej (2000; tzw. polski Nobel).

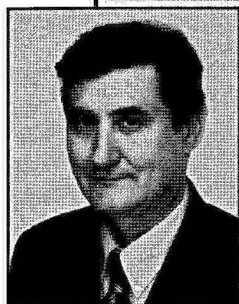

Dariusz Doliński – prof. dr hab., od 2003 roku dziekan Wydziału Zamiejscowego Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej we Wrocławiu. Specjalizuje się w psychologii zachowań społecznych, w psychologii emocji i motywacji oraz w zagadnieniach genezy stereotypów. Redaktor naczelny *Polish Psychological Bulletin* i członek redakcji *Social Influence* oraz *Psychologii Społecznej*, recenzent *European Journal of Social Psychology* i *Journal of Personality and Social Psychology*, przewodniczący Komitetu Nauk Psychologicznych PAN, wiceprezes Polskiego Stowarzyszenia Psychologii Społecznej, członek Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, American Psychological Association, European Association of Experimental Social Psychology oraz Society for Personality and Social Psychology. Jest autorem około 150 publikacji, między innymi książek *Przypisywanie moralnej odpowiedzialności*, *Orientacja defensywna*, *Strategie samoutrudniania*, *Rzucanie kłód pod własne nogi* (z A. Szmajke), *Psychologia wpływu społecznego*, *Psychologia reklamy*, *Psychologiczne mechanizmy reklamy*, *Techniki wpływu społecznego* oraz artykułów publikowanych w najbardziej renomowanych czasopismach (jak *Journal of Experimental Social Psychology*, *Personality and Social Psychology Bulletin* czy *Journal of Personality and Social Psychology*).

Karolina Appelt – dr, adiunkt w Instytucie Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Kierownik Studium Pedagogicznego przy Instytucie Psychologii UAM. Interesuje się psychologią rozwoju, szczególnie we wczesnym okresie życia oraz psychospołecznymi uwarunkowaniami procesu edukacji. Współredaktorka książek: *Szanse i zagrożenia rozwoju w okresie dorosłości* (2002, z A. Brzezińską i J. Wojciechowską), *Zadania i role społeczne w okresie dorosłości* (2002, z J. Wojciechowską). Autorka kilkudziesięciu publikacji, w tym trzech rozdziałów w podręczniku *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (GWP, 2005).

Augustyn Bańka – prof. dr hab., pracuje w Instytucie Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Zajmuje się zagadnieniami oddziaływania środowiska fizyczno-przestrzennego na indywidualne i społeczne zachowania ludzi. Jest autorem prac z psychologii środowiskowej oraz psychologii architektury (*Spółeczna psychologia środowiskowa*, 2002). Jest założycielem i prezesem Stowarzyszenia Psychologia i Architektura oraz redaktorem naczelnym czasopism *Czasopisma Psychologiczne* oraz *Zachowanie – Środowisko – Architektura*.

Anna Izabela Brzezińska – prof. dr hab., pracownik Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej w Warszawie. Członek Komitetu Nauk Psychologicznych PAN i kierownik Zakładu Psychologii Socjalizacji i Wspomagania Rozwoju w Instytucie Psychologii UAM. Autorka wielu prac z zakresu psychologii rozwoju i psychologii edukacji, między innymi monografii *Spółeczna psychologia rozwoju*, redaktorka i autorka podręcznika *Portrety psychologiczne człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* oraz serii ośmiu tomów poświęconych szansom i zagrożeniom rozwoju od dzieciństwa po późną dorosłość. Redaktorka serii publikacji poświęconych aktywizacji zawodowej osób z ograniczeniami sprawności.

Lidia Cierpiatkowska – dr hab., prof. nadzwyczajny Instytutu Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza i Wydziału Psychologii Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej; psycholog kliniczny. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się na zagadnieniach psychologii klinicznej, psychopatologii i psychoterapii zaburzeń psychicznych. Najważniejsze publikacje książkowe ostatnich lat to: *Psychopatologia*, *Alkoholizm. Self-help groups and professional therapy*, *Alkoholizm. Przyczyny – Leczenie – Profilaktyka*. Pod jej redakcją lub współredakcją naukową ukazały się też takie pozycje, jak: *Współczesna psychoanaliza. Teorie relacji z obiektem*, *Psychologia zaburzeń osobowości*, *Współczesna psychoanaliza. Teorie konfliktu i deficytu*.

Anna Grabowska – prof. dr. hab., psycholog i neurobiolog, pracuje w Instytucie Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego PAN oraz na Wydziale Psychologii Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej. Prowadzi badania dotyczące mózgowych mechanizmów funkcji psychicznych, różnic płciowych, leworęczności i dysleksji. Autorka kilkudziesięciu prac publikowanych w międzynarodowych i krajowych czasopismach naukowych oraz autorka i redaktorka książek, w tym *Mózg a zachowanie* (wspólnie z T. Górską i J. Zagrodzką, Warszawa, 2006) oraz *Dysleksja: od badań mózgu do praktyki* (wspólnie z K. Rymarczyk, Warszawa, 2004).

Halina Grzymała-Moszczyńska – prof. dr. hab., pracuje w Instytucie Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego i na Wydziale Psychologii Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej. Interesuje się psychologią religii, klinicznymi aspektami religijności, psychologią międzykulturową oraz komunikacją międzykulturową w kontekście biznesowym. Jest członkinią wielu państwowych i międzynarodowych organizacji i zasiada w zespołach redakcyjnych kilku czasopism o powyższej tematyce. Wydała siedem książek, w tym *Religię a kulturę: Wybrane zagadnienia z kulturowej psychologii religii*.

Irena Heszen – prof. dr. hab., pracownik Wydziału Psychologii Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej. Członek Komitetu Nauk Psychologicznych PAN i międzynarodowych towarzystw naukowych, między innymi European Health Psychology Society EHPS, International Association of Applied Psychology, International Society for Stress and Anxiety Research. Autorka 4 i redaktorka 16 monografii naukowych. Autorka ponad 120 artykułów naukowych, a wśród nich *Psychologii zdrowia* (współautorka H. Sęk). Zainteresowania naukowe to: psychologia zdrowia, stres, duchowość, relacja lekarz – pacjent.

Piotr Jaśkowski – prof. dr. hab. med., dr. hab. n. hum., kierownik Katedry Psychologii Poznawczej na Wydziale Psychologii Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Warszawie. Stypendysta Fundacji Aleksandra von Humboldta, DAAD i DFG. Jego główne zainteresowania naukowe dotyczą neuronauki poznawczej. Prowadzi badania z zakresu percepcji podprogowej, neuronalnych mechanizmów uwagi i neuronalnych podstaw dysleksji. Redaktor naczelny *Advances in Cognitive Psychology*.

Anna Kwiatkowska – dr hab., profesor nadzwyczajny Wydziału Psychologii Wyższej Szkoły Psychologii Społecznej i Uniwersytetu w Białymstoku. Psycholog społeczny i międzykulturowy, zajmuje się problematyką tożsamości osobistej i społecznej, procesami społecznych kategoryzacji, a także problematyką stereotypów etniczno-narodowych i płciowych. Najważniejsze publikacje to: *Tożsamość i społeczne kategoryzacje* (1999); we współautorstwie z A. Nowakowską *Mężczyzna polski: psychospołeczne determinanty funkcjonowania w rolach rodzinnych i zawodowych* (2006). Uczestniczy w międzykulturowych projektach badawczych (*Social Representations of HIV/AIDS in Eastern and Central Europe, 2000–2002*; *Coordination Action for Human Rights Violation, 2004–2007*; *National Character Stereotypes, 2008*).

Maria Lewicka – dr. hab., profesor nadzwyczajny Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Jej zainteresowania badawcze obejmują między innymi relacje między procesami poznawczymi i emocjonalnymi, procesy wartościowania, racjonalność rozumowań, przekonania społeczno-polityczne Polaków oraz zagadnienia szeroko rozumianej psychologii środowiskowej. Jest autorką kilkudziesięciu artykułów, redaktorem naukowym dwóch książek oraz autorem jednej monografii: *Aktor czy obserwator? Psychologiczne mechanizmy odchylen od racjonalności w myśleniu potocznym*.

Władysław Jacek Paluchowski – dr hab., prof. nadzwyczajny w Instytucie Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza i Instytucie Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Autor, współautor i redaktor licznych publikacji naukowych, w tym między innymi *Diagnozowanie osobowości. Testowanie – interpretacja – interwencja* (1991), *Diagnoza psychologiczna. Podejście ilościowe i jakościowe* (2001), *Diagnoza psychologiczna. Proces, narzędzia, standardy* (2007). Zainteresowania naukowe to psychologia jakościowa, analiza treści, wykorzystanie komputerów w psychodiagnostyce.

Joanna Seniów – dr, psycholog, adiunkt w Instytucie Psychiatrii i Neurologii w Warszawie; klinicysta – dyplom specjalizacyjny II stopnia z neuropsychologii klinicznej. Kierownik Pracowni Neuropsychologii Klinicznej. Zajmuje się badaniami nad reorganizacją funkcji po uszkodzeniach mózgu oraz diagnostyką i terapią chorych z zaburzeniami funkcji poznawczych.

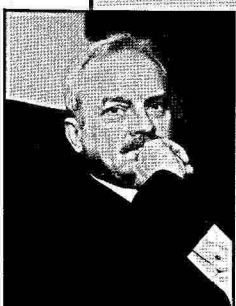
Helena Sęk – prof. dr hab., pracownik Instytutu Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza i Wydziału Psychologii Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej. Członek Komitetu Nauk Psychologicznych PAN i długoletni kierownik Zakładu Psychologii Zdrowia i Psychologii Klinicznej w Instytucie Psychologii UAM. Autorka wielu prac z zakresu psychologii klinicznej i psychologii zdrowia. Współautorka pierwszego podręcznika *Psychologia kliniczna* pod redakcją Andrzeja Lewickiego, redaktorka podręczników *Psychologia kliniczna* i *Psychologia kliniczna* (wydanie dwutomowe) oraz autorka *Wprowadzenia do psychologii klinicznej* i rozdziałów w trzyltomowym opracowaniu *Psychologia*. Podręcznik akademicki pod redakcją Jana Strelaua.

Tytus Sosnowski – prof. dr hab., kierownik Pracowni Psychofizjologii na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, członek Society for Psychophysiological Research. Od ponad 20 lat specjalizuje się w psychofizjologii. Prowadzi badania dotyczące relacji między przetwarzaniem informacji, związanym z wykonywaniem różnego rodzaju zadań umysłowych, a aktywnością sercowo-naczyniową. Autor między innymi książki *Zadania umysłowe a aktywność sercowo-naczyniowa*.

Katarzyna Stemplewska-Żakowicz – dr hab., prof. nadzwyczajny Wydziału Psychologii Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej. Autorka badań i publikacji naukowych na temat społecznego konstruowania doświadczenia oraz dialogowych form jego reprezentacji w umyśle. Autorka i redaktorka książek na temat jakościowych metod diagnostycznych: *Nowe spojrzenia na Test Zdań Niedokończonych J. Rottera. Interpretacja jakościowa* (1998), *O rzeczach widywanych na obrazkach i opowiadanych o nich historiach. TAT jako metoda badawcza i diagnostyczna* (2004) oraz współredaktorka trzyltomowego podręcznika akademickiego *Wywiad psychologiczny* (2005).

Bogdan Wojciszke – prof. dr hab., pracuje na Wydziale Zamiejscowym Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej oraz w Instytucie Psychologii PAN. Członek Komitetu Nauk Psychologicznych PAN i European Association of Experimental Social Psychology. Autor licznych badań z zakresu spostrzegania i oceniania ludzi, dynamiki bliskich związków uczuciowych, psychologii władzy, postawy Polaków wobec przekształceń własnościowych, produktywności i godności jako wartości etycznych współczesnego społeczeństwa polskiego. W ramach stażów naukowych przebywał na Uniwersytecie w Aberdeen, w Max-Planck-Institut w Berlinie, w Paryżu i Oxfordzie. Stypendysta Fundacji im. Aleksandra von Humboldta. Uzyskał liczne nagrody, między innymi Ministerstwa Edukacji Narodowej i Polskiej Akademii Nauk. Jest autorem wielu publikacji, takich jak *Psychologia miłości*, *Procesy oceniania ludzi*, *Psychologia rozumienia zjawisk społecznych*, *Człowiek wśród ludzi*.

Marina Zalewska – prof. dr hab., pracownik Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Jako klinicysta pracuje w Poradni Audiologicznej Instytutu Matki i Dziecka. Jej zainteresowania badawcze są skoncentrowane wokół patologii rozwoju poczucia tożsamości u małych dzieci w kontekście traumy matki. Mechanizm tych zaburzeń opisała między innymi w książkach: *Dziecko w autoportrecie z zamalowaną twarzą* (1998) oraz *Krewni i Znajomi Edypa* (2002).

Beata Ziolkowska – dr, adiunkt w Instytucie Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Interesuje się problemami zaburzeń w rozwoju, skutków przewlekłych chorób somatycznych i radzenia sobie przez dzieci i młodzież w sytuacjach trudnych, a także psychopatologią dzieci i młodzieży. Autorka książek *Ekspresja syndromu gotowości anorektycznej u dziewcząt w okresie adolescencji* (2001), *Anoreksja od A do Z. Poradnik dla nauczycieli i wychowawców* (2004) oraz trzech rozdziałów w podręczniku *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (GWP, 2005), współautorka poradnika *Zaburzenia odżywiania. Poradnik dla rodziców i bliskich* (2007). Redaktorka pracy przygotowanej ze studentami *Niestworzone historie. Bajki edukacyjne* (2007).